

12. Тимофеева Т. Н. Прецедентные феномены в англоязычных научных текстах экономической тематики : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Тимофеева Татьяна Николаевна. – Тамбов, 2008. – 198 с.
13. Шкляр В. Елементал / Василь Шкляр. – 2-ге вид. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 224 с.

*Summary. The article deals with the problem of precedent texts marking in the discourse of the Ukrainian prose of the beginning of the XXI century. The analysis of the main approaches to the ways of marker verbalization of the precedent phenomena, including precedent texts, has been realized. The markers of precedent texts in the discourse of the Ukrainian prose of the beginning of the XXI century have been classified.*

**Key words:** *precedence, precedent text, precedent phenomenon, marker, reference.*

УДК 811.161.2'37

*Н.В. Мелєкєсцева*

## ПРЕДИКАТИ ПОЧАТКОВОЇ ФАЗИ БУТТЯ

*Стаття присвячена дослідженню предикатів початкової фази буття – предикатів передбуття та предикатів виникнення. Схарактеризовано їхні значеннєві групи, особливості функціонування залежно від семантики суб'єкта буття й описано засоби реалізації в сучасній українській мові.*

**Ключові слова:** *буття, існування, предикати передбуття, предикати виникнення, дієслово, початкова фаза буття.*

Буттєві предикати – предикати наявності / відсутності та їхні семантичні типи – утворюють організаційний центр буттєвих речень і констатують або заперечують факт існування предметів, явищ, подій, а також відображають способи існування фрагмента буття. Буття постає як нестабільний процес, якому притаманна ознака фазовості, що характеризує протікання процесу чи стану в часі та вказує на етапи їх існування: початок, тривання, кінець [7, 7].

Предикати із семантикою екзистенції неодноразово були предметом дослідження російських та українських лінгвістів (Н.Д. Аругюнова [1], Т.В. Булігіна [6], Н.В. Деєва [2], О.І. Леуга [3], Л.І. Лонська [4; 5], О.М. Селіверстова [6], Є.М. Ширяєв [1] та інші). Проте й сьогодні залишається цілий ряд недосліджених питань, зокрема предикати початкової фази буття – предикати передбуття та предикати виникнення, що передують власне буттю, наявності та репрезентують початок існування, зародження певного стану чи процесу, переходу із категорії відсутності в наявність.

Мета наукової розвідки – описати значеннєві групи предикатів початкової фази буття та схарактеризувати засоби їх вираження в сучасній українській мові. Для досягнення сформульованої мети потрібно розв'язати такі основні завдання: 1) здійснити аналіз наявних у лінгвістичній літературі досліджень початкової фази буття на синтаксичному рівні мови; 2) виявити й описати семантику предикатів передбуття та предикатів виникнення; 3) схарактеризувати основні засоби реалізації цих предикатів у сучасній українській мові.

**Предикати передбуття** об'єднано значенням зародження та наближення до існування чогось у майбутньому, ще до його виникнення, підготовки [4, 13; 7, 10]. У ролі цих предикатів функціонують дієслова з семантикою:

– передбуття, виокремлені за семою «невизначеної віддаленості від фази виникнення» (*загрожувати* (про щось страшне, неприємне – сліпота, смерть, небезпека, каторга); *задумуватися, затіватися, готуватися* (якесь подія); *назрівати* – наблизитися, ставати неминучим (суперечка); *намічатися/намітитися* – передбачитися, плануватися (конфлікт, будівництво); *передбачатися (передбачуватися)* – очікуватися (про які-небудь явища, події); *плануватися* (збори, поїздка, зустріч); *світити* (перен.) – розраховувати на успіх в чомусь, мати надії на щось (про бажане); *усміхатися, наклывуватися* (перен.) – бути можливим у недалекому майбутньому (перспектива); *чатувати, підстерігати* (про лихо, злидні); *чекати (очікувати, ждати)* – бути неминучим для когось-небудь у майбутньому (доля, неприємність, смерть)): *Улас відчував, що в його душі назріває великий злам* (Г. Тютюнник, 53); *Як винагорода за це на неї чекає поїздка до Угор-*

щини (Урядовий кур'єр, 4 квітня 2012); *Планується прийняття нового Трудового кодексу* (Урядовий кур'єр, 17 грудня 2011). Передбуття може також відображатися в дієслові як актуальне, близьке: *Думаю, за два тижні щось наклонеться* (Л. Дереш, 127);

– зародження (народження), які вичленовують на основі семи «почати існувати» (*зав'язуватися, заварюватися* (перен. – події); *закладатися* (основи); *закрадатися* – непомітно, мимоволі з'являтися (про почуття, думки); *назрівати* – виникати, зароджуватися (перен. – думка, план); *насуватися* – з'являтися, охоплювати (про думки, мрії); *поставати* – брати початок): *Якось підозра закрадається в Даринчину душу* (Л. Старицька-Черняхівська, 323); *Звідкись зда- лека надсували «передсвяткові настрої»* (І. Вільде, 448); *Закладаються основи нового земельного законодавства* (Голос України, 4 жовтня 2011);

– наближення, які диференціюють за провідною семою «наближатися» (йдеться зазвичай про події): *наближатися*; *нависати* (біда, небезпека); *насуватися, надходити, іти, настигати* – наближатися в часі (явища природи, пора року, абстрактні поняття); *пахнути* (виявляти ознаки наближення – про події), *підкрадатися* (старість, темрява); *стукати* (зима, біда). Наприклад: *Ось уже надходить новий рік* (В. Марченко, 91); *Насувалася зима* (Л. Дереш, 155); *Наближалася громовиця* (З. Тулуб, 355).

Важливим лексико-граматичним засобом вираження значення добуттєвості в сучасній українській мові є форма майбутнього часу власне буттєвого дієслова *бути* – *буде*. Вона характеризується найширшою сполучуваністю і здатна забезпечити стан передбуття будь-якого суб'єкта: *А буде син, і буде мати, і будуть люди на землі* (Т. Шевченко, 308); *Будуть кораблі – буде все* (Урядовий кур'єр, 17 січня 2012).

За ознакою ускладнення додатковими семами дієслова передбуття поділяють на:

1) дієслова із загальним недиференційованим значенням добуттєвості, не ускладнені додатковими семами: *наближатися, зароджуватися*;

2) дієслова, у яких абстрактна семантика передбуття доповнена семами, що конкретизують його характер або представляють у переносному значенні: стан як результат цілеспрямованої дії, інтелектуальної діяльності: *здумуватися, готуватися* (змова, план, ідея, злочин), *плануватися* (збори, поїздка, зустріч) у значенні «вирішувати, мати намір зробити, виконати щось»; конкретна фізична дія, її результат: *закладатися* – робити основу чогось (фундамент), давати початок чомусь, *причайтися* (лихо), *підстерігати*; рух, зміна положення в просторі: *іти, насуватися* – рухаючись, наближатися (примари, хмара); вольовий акт: *чекати, очікувати, ждати* – бути призначеним, неминучим для кого-небудь (неприємність, горе); фізичний стан: *висіти, нависати* (над кимось), *світити* (комусь); фізіологічний стан або дія: *назрівати, усміхатися* [2, 122; 7, 14-15].

Наявність додаткових семантичних ознак у значенні дієслів із добуттєвою семантикою вказує на те, що в мові початкова стадія буття репрезентована не як самостійний, окремий стан, а як невіддільний від різноманітних життєвих процесів, станів.

Багато дієслів із семантикою передбуття тісно пов'язані з дієсловами, виникнення, початку буття чи власне існування, наявності, тому розподіл дієслів початкової фази на підфази для одних дієслів є конкретним, для інших – певною мірою умовним. Відсутність чітких меж між ними спричинена багатозначністю дієслів, здатних відображати різні фази / підфази, наприклад: *назрівати* – «наближатися, ставати неминучим» як власне передбуття та «виникати, зароджуватися» (перен.) як зародження; *насуватися* – «з'являтися, охоплювати» (про думки, мрії) як зародження та «наближатися в часі» (явища природи, пора року, абстрактні поняття) як наближення; *поставати* – «зароджуватися, з'являтися» як зародження, «виникати, відбуватися, наставати» як виникнення та становлення.

Передбуття відкриває шкалу буття та поступово переходить у виникнення, становлення.

**Предикати виникнення** репрезентують початок буття, процес появи, виникнення, вияву певного стану та реалізуються в мові за допомогою дієслів, об'єднаних семою появи, початку існування. У мовознавчій літературі їх розмежовано на дві групи на основі протиставлення: «власне виникнення» – «вияв і самовияв» (Н.Ю. Шведова [7], Л.І. Лонська [4; 5], Н.В. Деева [2]).

Дієслова першої групи характеризують власне виникнення, появу й об'єднують значення початку буття та повторної появи.

1. Початок буття – почати здійснюватися, відбуватися, виявлятися:

– дієслова із семантикою абсолютної початковості, виникнення певного стану, процесу, не ускладнені додатковими семантичними відтінками: (*взятися, виникнути, відкритися* (розпочати свою діяльність – про установи, заклади), *зав'язатись* (розмова, суперечка, лайка, бійка), *закладатися, зародитися / народитися* (з'явитися – про абстрактні поняття), *зчинитися, з'явитися, майнути* (думка), *надійти* (про певні природні явища), *настати, початися, розпочатися, розвинутися*): *В нас уже розпочалася весняна погода* (В. Марченко, 154); *Учора у Київському палаці дітей та юнацтва відкрилася друга Всеукраїнська виставка-звіт дитячої*

творчості «Країна юних майстрів» (Урядовий кур'єр, 3 березня 2012); *Зчинився рух, – дядьки посунули до дверей* (В. Барка, 49);

– дієслова, що вказують на початок біологічного існування, народження (*народитися, найтися* (розм.); *зійти, прорости, пробитися* (про рослини)): *Найшлася в Насті дитинка... таке то малесеньке, сухесеньке, слабеньке!* (М. Вовчок, 99); *У Київському зоопарку народилося уссурійське ведмежа* (Урядовий кур'єр, 9 квітня 2013); *Тільки десь-не-десь прокльовувалася з землі свіжа зелень...* (І. Франко, 290);

– дієслова із семантикою руху, переміщення, зміни положення в просторі, вжиті переважно в переносному значенні (*зійти, вийти, викотитися, виповзти* (сонце, місяць, зорі), *попливти, поповзти* (хмара, мла, туман), *зайти* (мова, бесіда, суперечка), *побігти* (річка, потік, час, сльози), *вилетіти* (дим, іскра, пил; звук, грім, слово), *вирватися* (світло, промінь; звук, плач, дзвін), *вискочити* (гуля, прищ), *рухнути, понестися* (потік, лавина), *закрутитися, завертітися* (сніг, хуртовина), *налетіти* (хвиля, дощ, негода; біда), *прийти, надійти* (про пору року, частину доби), *підступити* (сльози, гнів)): *Потім рушив дощ* (Г. Тютюнник, 26); *На темне небо повиходили зорі* (О. Довженко, 463); *Зайшла мова і про гордість краю Володимира Проценка* (Голос України, 20 квітня 2012);

– дієслова із семантикою пасивного переміщення, витікання (*бризнути* (сльози), *випасти* (про опади, час, успіх, можливість), *виринати, зринати* (думки, спогади), *потекти* (потік, сльози, піт; світло, прохолода; музика, слова; час, події), *ринуть* (дощ, злива, вода), *политись* (аромат, звуки; вода, сльози, піт), *посипати* (сніг)): *Полилися звуки легкого джазу* (Л. Дереш, 35); *Посипав сніжок* (М. Коцюбинський, 11); *У спогадах часто виринають роки служби в Радянській Армії...* (Голос України, 30 січня 2013);

– дієслова, що номінують фізичну та фізіологічну дію, стан, вжиті переважно в переносному значенні (*подути, засвітити, завити* (вітер), *забурлити* (потік, сварка, почуття), *затремтити* (вогник, звук, посмішка), *заграти* (музика, світло, вогонь, ранок, посмішка), *закипіти* (почуття, боротьба, робота), *заклекотіти* (почуття), *закрапати, заморосити* (дощ), *заворушитися* (страх, підозра), *забушувати* (буря, пристрасті)): *Відколись у мені заворушилася жорстока образа* (М. Матіос, 97); *Люта злість закипіла в серці 15-річного хлопця* (Голос України, 11 листопада 2011); *У Хмарівці заграла веселка* (Урядовий кур'єр, 20 грудня 2011);

– дієслова дотику (виражають буттєву семантику в переносному значенні): *забити* (джерело), *збитися* (сварка), *кольнути* (біль, згода, передчуття, страх), *напасти* (страх, втома, сум, тривога), *вдарити* (морози, грім), *торкнутись*. Наприклад: *Знов напав страх на нього – гнав безупинно далі, нерівною землею* (В. Барка, 221); *Як же зчепились вони – така буча збилася, що ледве розняли їх* (М. Вовчок, 74); *Легка печаль торкнулась її губ* (Л. Дереш, 205);

– дієслова руху, переміщення, конкретної дії із кількісним значенням (*з'їхатися, набігати, наїхати, нападати, навалити, накидати*): *А скрізь по дворах, близьких до площі і церкви, повисипали люди: дивляться на розор* (В. Барка, 61); *А по обіді понаходило такого людей...* (М. Вовчок, 17);

2. Повторна поява: *повернутися* (тривога, спогади), *виринути, відновитися, відродитися* (звичаї, почуття, суперечка, місто, країна), *воскреснути, знайтися, напасти, поновитися, ожити* (спогади, почуття), *пробудитися, прокинутися* (почуття). Наприклад: *І ось так знічев'я в Дарці знову прокидається віра у свою щасливу зірку* (І. Вільде, 245); *Радість поверталась на землю* (О. Довженко, 727); *З понеділка відновиться прийом хворих на планові операції* (Урядовий кур'єр, 3 березня 2012). Особливістю цих дієслів є те, що вони здатні виражати семантику виникнення незалежно від видової форми дієслова.

Друга група дієслів виникнення – вияву та самовияву – вказує на початок вияву певного явища за допомогою характерних для нього звукових і зорових образів:

– дієслова зі значенням виникнення звука (здебільшого предметні звуки, створені різними предметами чи явищами навколишньої дійсності): *заахкати, забабахкати, забарабанити, забасувати, забамкати, забахкати, забулькати, забулькотіти, забрязкотіти, загаласувати, загріміти, загрюкотіти, загудіти, загуркотіти, задеркотати, задзвеніти, задзюркотіти, задзюрчати, закалатати, залунати, запихкати, зарипіти, зарокотати, засичати, заскреготати, заскрипіти, застукати, зателенькати, заторохтіти, затупати, затупотіти, зацокати, зацокотіти, зафурчати, зачахкати, зашарудіти, зашелестіти, зашуміти*. Наприклад: *Тут щось у слухавці загурчало, зашуміло, зарожкало* (Голос України, 5 березня 2011); *Задзвеніли в кишені гривні і відчув він себе козаком* (Урядовий кур'єр, 23 вересня 2011);

– дієслова, що номінують виникнення оптичних явищ, свічення, горіння, кольору (*блиснути, заблискати, заблістити, зблищати, загорітися, зажевріти, зайнятися, замайоріти, замаячити, замерехтіти, запалати, запалахкотіти, засвітитися, засяяти, заяскріти, проблиснути, просіяти, спалахнути; забাগровіти, забাগряніти, забіліти, заголубіти, зазеленіти, зазолотіти, зарожевіти, засивіти, засиніти, засіріти, засріблитися, зачервоніти, зачорніти*):

*Десь глибоко в душі зайнявся вогонь образи й гарячим полум'ям спалахнув на обличчі* (О. Теліга, 79); *Та ось удалині замаячили перші підводи* (В. Шкляр, 230); *Засиніли понад Дніпром Високі могили* (Т. Шевченко, 84).

Морфологічним засобом вираження початку виникнення певних явищ, які сприймаються зором або слухом, в дієсловах звучання та свічення є префікс *-за* (рідше *-по*), основним значенням якого є початковість. Досить регулярним є перехід фазової початковості в одноразовість дії, процесу, яка забезпечується наявністю у структурі дієслів звучання суфікса із семантикою одноразовості, кратності – суфікса *-ну-*: *бренькнути, брязнути, гримнути, грюкнути, дзвякнути, ляснути, скрипнути, тупнути, хльоснути; блиснути, спалахнути*.

В семантиці дієслів виникнення можуть поєднуватися значення початку буття та одночасно його здійснення, наявності, початку буття та одночасно самовияву, а також миттєвості буття, коли початок певного процесу відразу ж супроводжується його здійсненням та зникненням. Наприклад: *І в мені раптом спалахнула злість* (М. Хвильовий, 325); *Десь у глибині заспаних очей блиснула в Костя іскра* (С. Васильченко, 337); *2 лютого 1914 року глухо гримнула корабельна гармата – салют трьом полярникам, які на нартах вирушили до полюса* (Урядовий кур'єр, 16 травня 2012).

Значний вплив на розподіл буттєвої дієслівної лексики за фазами має видове значення дієслова (доконаний або недоконаний вид), наприклад: *зароджуватися, народжуватися* – зародження, поява, *народитися* – виникнення: *... в очах у Генріха народжувалася пустота* (П. Загребельний, 104); *Народився син у панії* (М. Вовчок, 138); *з'являтися* – зароджуватися, утворюватися (зародження), *з'явитися* – наявність: *На останній межі з'являється нове дихання* (В. Шкляр, 363); *Та на валу вже з'явилися вершники* (В. Шкляр, 377).

Значення фаз також тісно пов'язане зі значенням суб'єкта буття: дієслово *народжуватися, зароджуватися* (недоконаний вид) у поєднанні із суб'єктами *епоха, новий напрям, учення, авторитет* репрезентує передбуття, зародження, а сполучаючись із суб'єктами типу *страх, ворожість, задрість, неприязнь, інтерес, віра* означає процес виникнення, становлення.

Отже, предикати передбуття та виникнення здатні виражати значення початкової фази буття у її розвитку – як поступовий процес, окремі фази якого можуть непомітно переходити одна в одну. Семантичні групи цих предикатів потребують подальшого аналізу, конкретизації та встановлення чітких меж між ними.

#### Список використаних джерел

1. Арутюнова Н.Д. Русское предложение: Бытийный тип / Н.Д. Арутюнова, Е.Н. Ширяев. – М. : Русский язык, 1983. – 198 с.
2. Деева Н.В. Глаголы начальной фазы бытия: особенности семантики [Электронный ресурс] / Н.В. Деева. – Режим доступа: [http://library.krasu.ru/ft/ft/\\_articles/0088649.pdf](http://library.krasu.ru/ft/ft/_articles/0088649.pdf).
3. Леута О. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові / Олександр Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.
4. Лонська Л.І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.І. Лонська. – К., 2001. – 20 с.
5. Лонська Л.І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.І. Лонська. – К., 2001. – 184 с.
6. Семантические типы предикатов / [под ред. О.Н. Селиверстовой]. – М. : Наука, 1982. – 365 с.
7. Шведова Н.Ю. Русские бытийные глаголы и их субъекты / Н.Ю. Шведова // Слово и грамматические законы языка. Глагол. – М., 1989. – 296 с.

*Summary.* The article investigates the predicates of the initial phase of existence – predicates of pre-existence and predicates of beginning. The work characterizes their semantic groups, the peculiarities of their functioning depending on the semantics of existential subject and describes the means of their realization in modern Ukrainian language.

*Key words:* existence, predicates of pre-existence, predicates of beginning, verb, initial phase of existence.